

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1989

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΣΟΛΩΝΟΣ ΚΥΔΩΝΙΑΤΟΥ

Μνήμη ΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ

1. ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ

Ἐλπίζω τὴ συγκίνησή μου νὰ τὴν βρεῖτε ἐπιτρεπτή. Θεωρῶ ιδιαίτερη τιμὴ μου τὸ ὅτι μπορῶ νὰ μιλήσω σήμερα ἀπὸ τὸ βῆμα αὐτὸ γιὰ τὴν ἱερὴ μορφὴ τοῦ Ἁγγελου Σικελιανοῦ. Μὲ συγχωρεῖτε, ἀλλὰ ὁ χαρακτηρισμὸς μου αὐτὸς δὲν εἶναι ἀθθαίρετος. Ἱερὸ γιὰ μιὰ χώρα εἶναι ὅ,τι περιέχει ὅλες τὶς ἠθικὲς καὶ φυσικὲς συνιστώσες τῆς χώρας αὐτῆς. Καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Σικελιανοῦ, ὑπῆρξε ἓνα καταφύγιο, ἀπ' ὅπου, καλὰ ὀχρωμένη, ἀντίστατο ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα. Ὁ μικρὸς αὐτὸς τόπος ποὺ εἶχε ἄλλοτε πολλὰ γεννήσει, εἶναι μιὰ μήτρα ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Σικελιανοῦ, δὲν ἔχει ἐξαντληθεῖ. Μπορεῖ νὰ γεννήσει ἀκόμη πολλὰ. Ἡ ἐλευθερία, χωρὶς τὸ πνεῦμα ποὺ ἀνεβάζει ἓνα λαό, εἶναι μιὰ ἐλευθερία κενή. Ἡ ἔκφραση αὐτή, «Κενὴ Ἐλευθερία», εἶναι δική του καὶ εἶναι μιὰ ἔκφραση σημαντικὴ.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ σχεδὸν τὸν ἴδιο χρόνον, ἔτυχε νὰ γεννηθοῦν στὴν Ἑλλάδα τρεῖς σημαντικοὶ ἄνθρωποι. Ὁ Ἁγγελος Σικελιανός, ὁ Νίκος Καζαντζάκης καὶ ὁ Κώστας Βάρναλης. Σὲ μιὰ μεταβατικὴ ἐποχὴ ποὺ μὲ τὴν πρόοδο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν οἱ παλαιῆς ἠθικὲς ἀξίες κλονίζονται. Ὁ Καζαντζάκης ψάχνει νὰ ἀνακαλύψει ἓναν ἄλλο Θεό, ὁ Βάρναλης παίρνει τὸν πεζὸ δρόμον ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ βορρᾶ, ὁ Σικελιανός, πειθαρχώντας στὶς ψυχικὲς του παρορμήσεις μένει στὸν τόπον του. Γιὰ τὸν τελευταῖον ὑπῆρξε ἡ ἀποψη πὼς πορευόταν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς. Ἀλλὰ μέσα σὲ ποιὰ λογικὰ ὅρια πορευτῆκαν οἱ ἄλλοι; Νομίζω πὼς φτάσαμε στὸν καιρὸ τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἄρσης τῶν συσκοτίσεων. Καὶ νομίζω πὼς σήμερα αὐτὸς ὁ τόπος, ἀπ' ὅλους τοὺς ὀνομαστοὺς συγχρόνους του ποιητὲς μόνον τὸν Σικελιανὸ ἀνακαλεῖ καὶ περιμένει. Κάποιος πρέπει ν' ἀγαπήσει αὐτὸ τὸν τόπον.

Ἦ Ο Σικελιανὸς ἐνεργοῦσε ὅπως ἕνα φυσικὸ φαινόμενο. Μέσα του συνυφαίνονταν τὸ ἀπολλώνιο καὶ τὸ διονυσιακὸ πνεῦμα, μεθυσμένα καὶ τὰ δύο, πὸν οἱ ἐκρήξεις τους δύσκολα ὑποτάσσονταν. Εἶχαν καὶ ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις βέβαια στὸν ποιητικὸ του λόγο, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ παραβιάσει τὴ φύση, (ὅπως ἔκανε ὁ Καζαντζάκης) οὔτε νὰ τὴν πειθαρχήσει ἐργαστηριακά. Ἐμοιαζε ὡς νὰ ἦταν ἡ Ἑλλάδα ἐνσαρκωμένη σ' ἕνα πρόσωπο, στὸ πρόσωπό του. Μιλοῦσε ὡς νὰ μιλοῦσε ἐκείνη. Ὡς νὰ τὸν εἶχε ἐξουσιοδοτήσει παραδίδοντάς του τὴ φωνή της.

Ἄλλά, ἂς μιλήσουμε πὸ οἰκεῖα γιὰ ὄλους, ἂς τὸν φέρουμε πὸ κοντά. Θὰ ἤθελα νὰ δώσω πρῶτα τὸ ἐξωτερικὸ περιγράμμα τοῦ Σικελιανοῦ, πὸν βρισκόταν σὲ πλήρη ἀντιστοιχία μὲ τὸ μέσα του «πλοῦτος» γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω μιὰ λέξη ἀπὸ τὸν γνωστὸ στίχο τοῦ Διονύσιου Σολωμοῦ. Λοιπόν, ὁ Ἄγγελος Σικελιανός, ὅπως ἔλεγε ὁ πὸ ἀθῶος ἄνθρωπος πὸν γνώρισα στὴ ζωὴ μου. Ἡ ἀθωότητά του ξεπερνοῦσε τὰ ὄρια καὶ αὐτῆς τῆς παιδικῆς ἀθωότητος. Κουβέντιασα πολὺ μαζί του στὰ δύο τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, καὶ μπορῶ νὰ σᾶς βεβαιώσω πὸς στὴ θέση τῆς χολῆς πὸν εἶχαν οἱ ἄλλοι, ἐκεῖνος εἶχε ἕνα ἀρνί. Ποτὲ δὲν βγῆκε ἀπὸ τὸ στόμα του κακὸς λόγος γιὰ κανέναν. Δὲν ὑπῆρχε οὔτε μιὰ πτυχή μέσα του στὴν ὁποία νὰ μποροῦσε νὰ ἐστιαστεῖ τὸ μῖσος.

Ἐνας σύγχρονός του, πὸν θυμᾶμαι μόνο πὸς εἶχε ἕνα τεχνητὸ χέρι ἀπὸ μαῦρο πετσί, μοῦ ἔλεγε: «Τὸν πρωτοεῖδα στὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Σταδίου καὶ Κοραῆ. Ὁ κόσμος σταματοῦσε καὶ τὸν κοίταζε. Σταμάτησα κ' ἐγώ. Ἰδιος Ἀπόλλωνας». Μιὰ μέρα τοῦ 1949 ἦρθε ἀπὸ τὴ Σαλαμίνα, ὅπου μόνιαζε, στὸ σπίτι μου στὸν Πειραιᾶ νὰ μὲ βρεῖ. Ἐλεῖπα. Ὅταν γύρισα, ἡ μητέρα μου μοῦ εἶπε: «Παιδί μου, σὲ ζήτησε ἕνας ἄρχοντας». Ἀπὸ τὸ σπίτι μου περνοῦσαν καὶ μὲ ζητοῦσαν κάποτε καὶ ἄγνωστοι ἄνθρωποι. Ἡ μητέρα μου περιοριζόταν νὰ μοῦ εἰπεῖ: «Σὲ ζήτησε ἕνας κοντός, ἕνας ψηλός, ἕνας ἀδύνατος». Ἡ κυρία Ἄννα Σικελιανοῦ σημειώνει στὶς ἀναμνήσεις της ὅτι ὁ Καζαντζάκης ἔλεγε γιὰ τὸ Σικελιανό: «Αὐτὸς εἶχε γεννηθεῖ πρόγρηπας. Ἐγὼ προσπαθοῦσα νὰ τοῦ μοιάσω». Ἐνας κοντσὸς γερο-παρὰς καὶ ἡ γυναίκα του πὸν τοῦ συμπαραστέκονταν στὴ Σαλαμίνα, ὅταν μιλοῦσαν γι' αὐτὸν ἔλεγαν: «Ὁ Κύριος!». Ἄλλὰ τὸ ἔλεγαν μὲ τέτοιο τρόπο πὸν ἡ λέξη φορτιζόταν ἀπὸ ἕνα παράδοξο δέος. Ξεπερνοῦσε τὴν καθημερινὴ σημασία της. Ἦταν ὡς νὰ ἔλεγαν: «Ὁ Ραβί!». Καὶ ἡ Εὔα Σικελιανοῦ σὲ ἕνα ἀρκετὰ ἐκτεταμένο γράμμα της ἀπὸ τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τὸ 1950, μοῦ ἔγραφε! «Ὁ Ἄγγελος εἶναι Θεός». Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ βέβαια ἔχει μιὰ ρευστότητα καὶ παίρνει διαφορετικὴ σημασία, ἀνάλογα μὲ τὶς περιπτώσεις. Θὰ ἔκανε κάποιον συσχετισμὸ μὲ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς, ἢ θὰ ἐννοοῦσε ἀόριστα πὸς εἶναι ἔνθεος ἐπειδὴ ἔκλεινε τὴν Ἑλλάδα μέσα του.

Ἄλλὰ μὰ καὶ φέραμε ὡς ἐδῶ, τὴν ἐξωτερικὴ του μορφή, καὶ πρὸν κλείσω αὐτὴ

τὴν παρένθεση, ἐπιτρέψτε μου νὰ σᾶς ἀφηγηθῶ τρία μικρὰ ἐπεισόδια γιὰ νὰ καταλάβουμε τί ἀκριβῶς ἔκρουε στὸ ἐσωτερικό του αὐτὸς ὁ πρίγκηπας. Γιατὶ νομίζω πὼς ὁ ποιητὴς ἀρχίζει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν ποιητή. Ὑστερα ἀπὸ δυὸ μέρες λοιπὸν μετὰ τὴν πρώτη του ἐπίσκεψη ξαναῆρθε ὁ Σικελιανὸς στὸ σπίτι μου στὸν Πειραιᾶ. Μόλις ἐπέστρεφα κ' ἐγώ. Φτάνοντας εἶδα ἀπὸ τὰ κάγκελα τῆς ἐξώπορτας στὸ προαύλιο τοῦ σπιτιοῦ τὴ μητέρα μου καὶ τὸ Σικελιανὸ νὰ μαλώνουν μεταξύ τους. Ἔτσι νόμισα. Ἀλλὰ δὲν ἦταν ἔτσι. Ἐκείνη προσπαθοῦσε νὰ τοῦ φιλήσει τὸ χέρι (χωρὶς νὰ ξέρει οὔτε ποιὸς εἶναι οὔτε πῶς λέγεται) κι αὐτὸς δὲν τὴν ἄφηρε, προσπαθώντας ἐκεῖνος νὰ φιλήσει τὸ δικό της.

Ἦρθε μιὰ ἄλλη μέρα μαζί μὲ ἕναν κακοντυμένο νέο. Δὲν ἔχει καὶ πολὺ μυαλό, μοῦ λέει, ἀλλὰ τὰ χεράκια του δουλεύουν. Πρέπει νὰ τοῦ βροῦμε μιὰ δουλειά. Ἡ μάνα του εἶναι κατάκοιτη κ' ἔχει δυὸ μέρες νὰ φάει. «Τὸν βάλουμε σ' ἕνα σιδεράδικο ποῦ ἦταν ἀπέναντι στὸ σπίτι μου. «Ἀνεβαίνω στὴν Ἀθήνα, πηγαίνω, μοῦ εἶπε, μιὰ ἄλλη μέρα περνώντας ἀπὸ τὸ σπίτι, στὸν Ἐδαγγελισμό ποῦ εἶναι ἕνας γνωστός μου ἄρρωστος καὶ δὲν ἔχει κανέναν δικό του. Κρατοῦσε κάτι στὸ χέρι του. «Τοῦ πῆρα ἕνα πορτατιφάκι», μοῦ λέει. Μιὰ συμφόρησή του ἦταν πρόσφατη, περπατοῦσε δύσκολα. Στηρίχτηκε στὸ μπράτσο μου κι ἀνεβήκαμε μαζί στὴν Ἀθήνα.

Κάτω ἀπὸ τὸν ἀριστοκρατικό του μανδύα, ὁ Σικελιανός, αὐτὸς ἦταν πάντοτε.

* * *

Ἡ γύρω του φυσικὴ ἀκτινοβολία, αὐτὸ τὸ μοναδικὸ μεγαλεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα ποῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Προμηθεά καὶ καταλήγει στὸ Μακρογιάνη, εἶχαν εἰσχωρήσει μέσα του, εἶχαν ζυμωθεῖ καὶ εἶχαν συγκροτήσει τὸν κόσμο του. Τὰ ἴδια παφλάζοντα συναισθήματα, ποῦ τείνουν πάντοτε πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, ἐκφράζει στὴν ποίησή του, ὅπως δείχνουν τὰ πρωτόλειά του, ἀπὸ τὰ πολὺ παιδικὰ του χρόνια ἀκόμα. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ὁ προσανατολισμὸς του ἦταν προετοιμασμένος μέσα του, πρὶν ἀκόμη δεθοῦν σὲ σῶμα τὰ κύτταρά του. Κι ἀκόμη πὼς γεννήθηκε σὲ κατάσταση ἔνθεης μέθης.

Βοή πελάου πλημμυρίζει
τὶς φλέβες μου...

Ὅ,τι γίνεται ἔξω, θὰ νόμιζε κανεὶς πὼς γινόταν καὶ μέσα του. Ὁ ἥλιος γυρίζει σὰν ἕνα μεγάλο μυλολίθαρο, ὁ ἀγέρας χτυπάει τὶς «γεμάτες φτεροῦγες του».

Μάνα, φωτιά μὲ βύζαξες
κ' εἶναι ἡ καρδιά μου ἀστέρι!

υπέροτατη έκφραση εὐδαιμονίας καὶ πληρότητας. Αἰσθάνεται νὰ ἔχει μέσα του τὴ δύναμη τῶν στοιχείων:

Ἔχει ἡ καρδιά μου μέσα της
τοῦ κεραννοῦ τὴ νιότη.

Κι αὐτὴ τὴ δύναμη θέλει νὰ τὴν χρησιμοποιήσει γιὰ τὴν ἀναβίωση αὐτοῦ τοῦ ἔθνους. Πιστεύει στὸ ἐλληνικὸ ὑπέδαφος. Δὲν ἔχει καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὸ ὅτι ὑπάρχει ἡ Ἑλλάδα. Εἶναι μέσα του. Τὴν ἀκούει στοὺς χτύπους τῆς δικῆς του καρδιάς. Τὸ θέμα εἶναι νὰ φτιάξουμε τὸν «ἄρτιο Ἑλληνα». Τὸ θέμα εἶναι νὰ φτάσουμε στὸ «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων» ἀναγεννημένοι, ἐνωμένοι, ἀδελφωμένοι. Δέχεται, ὅπως λέει στὸ ὁμῶνυμο αὐτὸ ποιήμα του, νὰ γίνεῖ αὐτὸς τὸ πασχαλινὸ σφαχτὸ, πὸν γύρω του ὄλοι οἱ Ἕλληνες νὰ τσουγκρίσουνε τὰ ποτήρια τους καὶ νὰ χορέψουνε.

Πάσχα πλατὺ, Πάσχα τρανό, σὰν τὴν καρδιά μου.
Πάσχα γιὰ ἐχτροὺς, Πάσχα γιὰ φίλους. Πάσχα γιὰ ὄλους.
Τὸ ἓνα σφαχτὸ μπορεῖ νὰ φτάσει σὲ χιλιάδες
σὰν οἱ καρδιὲς μονιάσουν ὅλες στὴν ἀλήθεια.
Κ' ἔλεγα νᾶμαι τὸ σφαχτὸ πὸν θὰ σᾶς σμίξει.

Ἄλλὰ πέρασαν ἀρκετὲς δεκαετίες ἀπὸ τότε καὶ κανεὶς δὲν ἔσμιξε τοὺς Ἕλληνες. Ἔβασαν φρουροὺς θὰ ἔλεγε κανεὶς γιὰ νὰ ἐμποδίζουν αὐτὸ τὸ σμίξιμο. Σήμερα τὸ συζητᾶμε ἀλλὰ δὲν ξέρουμε ἂν εἶναι ἀλήθεια. Ὁ Σικελιανὸς ὄνειρεύεται τὴ φώτιση πὸν χρειάζεται ὁ κόσμος νὰ ξεκινήσει ἀπὸ δῶ. Τὸ ὄνειρο καὶ σὰν ποιητικὴ σύλληψη ἀκόμη, εἶναι ὠραῖο. Ἄλλωστε ἡ ἀρχὴ ὄλων τῶν μεγάλων πραγματώσεων ξεκίνησε ἀπὸ τὴν οὐτοπία κι ἀπὸ τὸ ὄνειρο. Δὲν γίνεται ὅμως καμιὰ ἀρχὴ δίχως στηρίγματα. Τὴ Δελφικὴ Ἰδέα πὸν πολὺ τὴν κουβεντιάζουμε σήμερα, σὲ μιὰ ἐποχὴ πὸν ἔχουν ἐμποριοποιηθεῖ οἱ Ὀλυμπιάδες καὶ πὸν τίποτε σχετικὸ δὲ γίνεται ἐκτὸς ἐμπορίου, τὴν ξεκίνησε ὁ Σικελιανὸς ἐδῶ κ' ἐξήντα τόσα χρόνια, ἀντλημένη ἀπὸ τὸ βάθος τῆς δικῆς του ψυχῆς, τοῦ δικοῦ του αἵματος. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἦταν ποτὲ παραλογισμὸς. Ἄλλὰ πὸν θὰ μπορούσε νὰ στηριχτεῖ ἐκεῖνα τὰ χρόνια ὁ Ἄγγελος Σικελιανός; Ὁ λόγος εἶναι βέβαια πράξη, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ πράξη δὲν γίνεται μόνο μὲ τὸ λόγο. Οἱ σύγχρονοὶ του προοδευτικοὶ διαανοούμενοι τὸν εἰρωνεύτηκαν. Ἐγραψαν πὸς ὁ Σικελιανὸς ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰ πλάνη, πὸς θέλει «νὰ ἐπιβάλλει τὴ χρησιμοδοτικὴ ἀκαταληψία», πὸς βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ αἰτήματα τοῦ καιροῦ του. Ἄλλὰ, πάντοτε θὰ ὑπάρχουν στὸν κόσμον καὶ προοδευτικοὶ χωρὶς ὄραση.

Ὁ Ἄγγελος Σικελιανός, ὁ ὑπερβατικὸς, ὁ ὑπεριπτάμενος αὐτὸς ἀετός, ἔκρυβε στὸ βάθος του μιὰ πολλαπλὴ συνείδηση. Τὴ συνείδηση τῆς γῆς του, τὴ συνείδηση τῆς

ιστορίας της, τὴ συνείδηση τοῦ χρέους μέσα στὰ ἑλληνικὰ ὄρια, καὶ ἔξω ἀπ' αὐτά. Ἡ σύλληψή του ἦταν ποιητική, δὲν βρισκόταν ὁμως ἔξω ἀπὸ τὰ σύγχρονά του πράγματα. Ξεκινώντας ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος τοὺς λόγους πὸν τὸν ὀδήγησαν στὴν ἰδέα τῶν δελφικῶν ἀμφικτυονιῶν. Μᾶς μιλάει γιὰ τὰ κριτήρια τῆς Βίας καὶ τοῦ Ἑλέους, τὰ ὁποῖα, ὅπως ἔγραφε, «τὰ ἐκμεταλλεύτηκαν αἰσχροὶ τόσοι αἰῶνες ἠθικῆς ἀθαιρεσίας τῶν ἰσχυρῶν τοῦ κόσμου». Κι ἀκόμη μᾶς μιλάει γιὰ τὴν ἀνάγκη ἐνὸς «ἐνιαίου καθορισμοῦ καὶ ἀνθρωμοῦ ὄλων τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων». Εἶναι φανερὸ λοιπὸν ὅτι ἔβλεπε τὶς συγκρούσεις τῶν παγκόσμιων συμφερόντων πὸν ὀδηγοῦσανε στοὺς πολέμους.

Ἡ βάση ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινοῦσε τὸ στήριγμά του ἦταν ὁ ἴδιος ὁ ἑλληνικὸς λαός. Ὑπάρχει, ἔγραφε, «ἓνα ὑποσυνειδητὸ ὑγιέστατο στὸν τόπο μας κι ἀπ' τὸ ὑποσυνειδητὸ αὐτὸ περιμένω μὲ ἀπειρὴ βεβαιότητα τὸ ἀνέβασμα στὰ ἐπίπεδα τῆς ἱστορικῆς λύτρωσης». «Τὸ θέμα», συνέχιζε, «εἶναι αὐτῶν πὸν συμβιοῦν μαζί του ἠθικὰ καὶ ψυχικὰ. Αὐτοὶ θὰ πρέπει νὰ τοῦ δώσουν ὅ,τι τοῦ χρειάζεται ἀκόμα, γιὰ νὰ εὐρύνει τὴν ψυχικὴ του ἀναπνοή. Κι αὐτὸ θὰ γίνεῖ σύντομα. Ὁ καιρὸς ἤγγικε καὶ νῦν ἐστὶ». Βέβαια, αὐτὴ ἡ ἀφύπνιση, αὐτὸ τὸ ἀνέβασμα, δὲν «ἤγγικε». Ἀντίθετα, ἀπομακρύνεται ὀλοένα καὶ πιὸ πολὺ.

Σημασία ἔχει ὅτι σήμερα, ξαναγυρίζουμε στὸν Ἄγγελο Σικελιανό. Ποιὸς ἀμφιβάλλει σήμερα πὸς οἱ ὑγιεῖς, οἱ σωτήριες δυνάμεις ὑπάρχουν μόνο μέσα στὸ ὑποσυνειδητὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ; Μέσ' ἀπ' αὐτὸ ξεκίνησε καὶ ἡ ἐκστρατεία τοῦ 1940 καὶ ἡ Ἀντίσταση τῆς Κατοχῆς. Οἱ ἐξηγήσεις πὸν μᾶς δίνει εἶναι σαφεῖς: «Μήπως, γράφει, ἀπ' τὸν καιρὸ πὸν ὁ λαὸς αὐτὸς καλέστηκε νὰ ζήσει ἐλεύθερος, ἐκρεμάστηκε πάνω του ἓνας πίνακας ἀξιῶν πὸν νᾶναι σὲ ἀνταπόκριση μὲ τὶς πραγματικὰ δημιουργικὲς του ἰκανότητες; Ὑπῆρξε ὀλότελα ἔκτοτε γι' αὐτὸν μιὰ ὑπεύθυνη πνευματικὴ ὀργάνωση; Ὑπῆρξε ἓνα ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα;» Εἶναι τραγικὸ νὰ σκέφτεται κανεὶς ὅτι μετὰ τόσα χρόνια, στὶς μέρες μας, βρισκουμε τὴν παιδεία νὰ καταδιώκει τὴν Παιδεία. Βρίσκουμε τὴν παιδεία νὰ περιορίζεται στὴ μετάδοση ἑλλιπῶν γνώσεων μόνο, χωρὶς νὰ ἀγγίζει τὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν. Καὶ φυσικὰ μιὰ τέτοια παιδεία, δὲν εἶναι Παιδεία μὲ τὸ πρῶτο γράμμα κεφαλαῖο.

Οἱ ἴδιες οἱ σκέψεις του αὐτῆς ἀνατρέπουν τὴν κατηγορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ γιορτῆς πὸν ὀργάνωσε μὲ τὴν Εὔα στοὺς Δελφοὺς ἦταν μιὰ θεαματικὴ φέστα στὰ πλαίσια μιᾶς πνευματικῆς ἀριστοκρατίας. Ὁ Σικελιανός, ὅπως εἶναι γνωστὸ, εἶχε συγκεντρώσει στὶς γιορτῆς τῶν Δελφῶν, φουστανελάδες, ἀνυφάντρες, χωρικούς. Στὸ ὑγιές τους ὑποσυνειδητὸ, πολὺ πίσω ἀπὸ τὶς γιορτῆς, ἔβλεπε τὸ ἐθνικὸ μας μέλλον. Ἄλλωστε αὐτὸ τὸ εἶπε μὲ διάφορους τρόπους, τὸ τόνισε καὶ ἀργότερα στὴ Σίβυλλά του. Ἡ Ἑλλάδα ὑπάρχει. Ἡ Ἑλλάδα ὑπάρχει μέσα στὶς ψυχῆς τῶν ξωμάχων της. Ὑστερα εἶναι λάθος νὰ νομίζουμε πὸς τὸ ἀνέβασμα τῆς ἀρχαίας τραγωδίας στοὺς Δελφοὺς, εἶχε

σκοπό τὴν ἀναβίωση τῆς ἴδιας τῆς Τραγωδίας καὶ τὴν ἀναβίωση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος, σὲ μιὰ ἐποχὴ ἄλλων συνθηκῶν. Δὲν ὑπῆρχε ἄλλος τρόπος, προκειμένου νὰ ἀνάψει στοὺς Δελφοὺς μιὰν ἐστία φωτὸς μὲ σκοπὸ νὰ προσελκύσει πρὸς τὰ δῶ τὰ βλέμματα τῶν ξένων γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἑνὸς εὐρύτερου δράματισμοῦ. Νὰ δώσουν τὰ χέρια τους οἱ διανοούμενοι ὅλον τοῦ κόσμου γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς νέας σύγχρονης ἀμφικτυονίας, πὸν θὰ μεριμνοῦσε γιὰ τὸν ἐξανθρωπισμό, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν εἰρήνη τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλὰ ἤρθανε χρόνοι δίσεχτοι πὸν λέει καὶ τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι. Τὸ ὄραμα ἀπομακρύνεται, ἢ Ἑλλάδα μετατίθεται συνεχῶς. Ὅ,τι βλέπει ἓνας ἀληθινὸς ποιητῆς, εἶναι δύσκολο νὰ τὸ ἰδεῖ ἓνας πολιτικός, ἢ ἓνας ὅποιοσδήποτε ἄλλος.

* * *

Ἦρθε ὁ Παγκόσμιος Πόλεμος καὶ τὰ καλὰ λόγια τῶν μεγάλων μαζὶ μὲ τὴν καθολικὴ, ἐλληνικὴ ἀντιστασιακὴ ἀνάταση, ἀνανέωσαν τὸν «κερανοὸ τῆς νιότης» μέσα του. Οἱ καθαροὶ ὀρίζοντες πὸν διαγράφονταν πίσω ἀπὸ τὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ πολέμου, θὰ πρόσφεραν τὴν ἄνεσή τους στοὺς παλιούς του δράματισμοὺς. Ὁ ποιητῆς ἀνοίγει τὰ φτερά του καὶ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Τὰ ποιήματά του, ἰδιαίτερος αὐτὰ τοῦ 1941-1942, εἶναι ἓνα προσκλητήριο γιὰ ἐγερτήριο, πὸν κατεβαίνει ἀπὸ ψηλά. Ὁ διακεκομμένος Σουηδὸς κριτικὸς Γκούλιμπερτ γράφει γι' αὐτὰ τὰ ποιήματα: «Τὰ ποιήματα τοῦ Σικελιανοῦ· εἶναι πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ ὅλα τὰ εὐκαιρικά ποιήματα πὸν πρόσφεραν τίς ὑπηρεσίες τους στὴν ἀγωνιζόμενη Εὐρώπη, γιὰ νὰ βροῦν ἔπειτα ἓνα γρήγορο θάνατο. Ἐπιζοῦν μὲ τὸ ἀμείωτο κύρος τους. Ὑψώνονται σὲ μιὰ γιομάτη νόημα ὁμορφιὰ πάνω ἀπὸ τὰ αἵματα καὶ τὰ ἐρείπια, σὰν τὰ κρίνα πάνω ἀπὸ τὸν λασπωμένο βάλτο. Στὸν καιρὸ τοῦ πολέμου περνοῦσαν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι, κρυφά. Κ' ἦταν ὡς νὰ ἤθελε νὰ χαρίσει φωνὴ στὴ νύχτα». Ἄλλὰ καὶ ἀπάλι ὁ καιρὸς δὲν ἤγγικε.

Οἱ μεγάλοι δὲ μᾶς ἔλεγαν ἀλήθεια καὶ ἢ καθολικὴ ἐλληνικὴ ἀντίσταση παγιδεύτηκε, τὰ πράγματα πῆραν ἄλλη τροπὴ. Ὁ Σικελιανὸς πὸν ἔφερε πολὺ κοντὰ τοὺς δράματισμοὺς του ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔβλεπε πολὺ μακριά, ἀπὸ τὸ 1943 κιόλας δημοσιεύει ἓνα ποίημά του μὲ τὸν τίτλο τὸ «μῆνυμά της» τὰ σημάδια τοῦ νέου ἐθνικοῦ διχασμοῦ ἀρχίζουν νὰ γίνονται φανερά. Πρόκειται γιὰ τὸ μῆνυμα τῆς μητέρας Ἑλλάδας, πὸν θέλει νὰ αὐτοπροστατευτεῖ προστατεύοντας τὰ παιδιὰ της.

Ἄχ, πῶς τὸ πάθαν τὰ παιδιὰ μου, ἀδέλφια
νὰ σκοτώνουνε τ' ἀδέλφια
τὰ παιδιὰ μου νὰ σφάζουν τὰ παιδιὰ μου...

Τὸ ποίημα αὐτὸ μοιάζει ὡς νὰ εἶναι ἢ ἀρχὴ ἑνὸς μοιρολογιοῦ μπροστὰ στὸ φάσμα τῆς ἐπερχομένης συμφορᾶς. Τὸν κατακρίνανε τότε γιὰ τὸ ποίημά του αὐτό, ἀλλὰ ὁ ἐμφύ-

λιος πόλεμος ήλθε. Ὁ ποιητής εἶχε ἀντιπροσωπεύσει τὴ σωφροσύνη ἀρκετὰ ἐγκαιρα. Καὶ βλέποντας τὸ σπῆτι μας πυροπολούμενο, ὅπως ἔγραφε στὸ κείμενό του «γιὰ μιὰ ὥρα περισυλλογῆς», παίρνει δυὸ στίχους ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὴν κατάσταση. «Κάποτε ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα θὰ φαίνονται σὰν μιὰ παράδοξη ἱστορία ποὺ θὰ τὴ διηγεῖται στὸν κόσμον ἓνας τρελλός. Καὶ τὸ Πάσχα τῶν Ἑλλήνων;».

Ἔχει τὴ σημασία ἐνὸς ἐκ βαθέων ἐθνικοῦ ἀναστεναγμοῦ αὐτὸ ποὺ εἶπε τότε ὁ Ἅγγελος Σικελιανός. «Δεξιοὶ καὶ ἀριστεροὶ εἶναι ὅλοι τοὺς παιδιὰ μου!, κομβέντα ἀπαράδεκτη γιὰ ὅλους ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Καὶ ἀπεσύρθη στὴ Σαλαμίνα, ὅπου καὶ ἐγκατελείφθη ἀπὸ ὅλους τοὺς φίλους του, ἐνῶ ἡ κυρία Ἄννα Σικελιανοῦ στὴν Ἀθήνα, ὕφαινε στὸν ἀργαλειὸ γιὰ νὰ ἔχουν τὰ χρεϊώδη τοὺς.

Ἀλλά, νά, ποὺ τὴν ἴδια ἐποχὴ ἓνα νέο φῶς, ἀπροσδόκητο ἔρχεται νὰ καταναγάσει τὴ μεγάλη τὸν μοναξιά. Εἶναι ἡ ὑποψηφιότητά του γιὰ τὸ βραβεῖο Νόμπελ. Ποτὲ στὴν Εὐρώπη δὲν ἔγινε τόσος ξεσηκωμός γιὰ ἓναν ποιητὴ ἢ συγγραφέα ὑποψήφιο γιὰ τὸ βραβεῖο αὐτό. Κορυφαῖες καὶ ἴσως ἀνεπανάληπτες ἀξίες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ζητοῦν νὰ ἀποσυρθεῖ ἢ ὑποψηφιότητά τους ὑπὲρ τοῦ Σικελιανοῦ. Σὲ ὁμαδικὴ ἐκκλησίᾳ τους οἱ μεγαλύτεροι Γάλλοι διανοοῦμενοι τῆς ἐποχῆς, ἀπαιτοῦνε τὴ βράβευσή του γράφοντας στὴν ἐπιτροπὴ τῆς ἀπονομῆς τοῦ Βραβείου. «Ὁ Ἅγγελος Σικελιανός, δὲν εἶναι μόνον ἓνας ποιητὴς τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλειῶδες ἔργο ἔχει ἀνανεωθεῖ ἀκολουθώντας τὴ λυρική μεγαλοφυΐα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἡ δραστηριότητά του ἔχει ἐκδηλωθεῖ στὴν προσπάθεια ποὺ κατέβαλε γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν Δελφικῶν Ἑορτῶν τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦταν ἡ σύσφιξη τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν εὐγενῶν ἀνθρώπων ὅλων τῶν ἐθνῶν καὶ τὸ νὰ ξαναδώσουν στὸν κόσμον τὴν ἰσορροπία τοῦ πνεύματος, ἰσορροπία τῆς ὁποίας ἔχει ἀνάγκη γιὰ νὰ ἀνανεωθεῖ». Σημειῶνω τὰ ὀνόματα μερικῶν ἀπὸ τοὺς ἀνεπανάληπτους ἐκείνους ποὺ κινητοποιήθηκαν: Τ.Σ. Ἐλιοτ, Ἐρνστ Μίλλερ, Ἀλντωσ Χάξλεϋ, Τόμας Μάν, Εὐγένιος Ὀνίλ, Πῶλ Κλωντέλ, Τζώρτζ Ντυαμέλ, Φρανσουά Μωριάκ, Ἀντρέ Ζίντ, Πῶλ Ἐλνάρ, Ροζὲ Μαρτέν Ντιγκάρ καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ Σουηδικὸς τύπος ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχε δώσει τόση δημοσιότητα σὲ ἄλλο ἀνάλογο γεγονός. Καὶ φυσικὰ δὲν ἔβλεπαν μόνον τὴν ποίηση τοῦ Ἅγγελου Σικελιανοῦ, ποὺ σὲ καμιά περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τῆς ἀξίας της σὲ μιὰ μετάφραση, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κάλβου. Ἦταν κυρίως ἡ ἀχτινοβολία τῆς μορφῆς του καὶ τῶν ὁραματισμῶν του. Στὸ πρόσωπό του ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὑψηλότατοι ξένοι ἔβλεπαν τὴν Ἑλλάδα ποὺ ἐμεῖς δὲν τὴν βλέπουμε.

Ἡ ἀπονομὴ τοῦ Βραβείου λοιπὸν στὸ Σικελιανὸ ἦταν περισσότερο ἀπὸ βέβαιη. Κ' ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ τὸ ἔχει καὶ ὁ ἴδιος πιστέψει. Θὰ μοῦ ἔχτιζε καὶ μένα μάλιστα ἓνα σπιτάκι ὅπως μοῦ ἔλεγε. Ἀλλὰ ὁ Σικελιανός δὲν ὑπολόγιζε καθόλου τὸ οἰκονομικὸ ὄφελος. Αὐτὸ ποὺ τὸν ἐνδιέφερε ἦταν ἡ αἴγλη ποὺ θὰ τὸν περιέβαλε, ἡ προβολὴ ποὺ

θα τοῦ γινόταν, καὶ ἡ στήριξη ποὺ θὰ ἔβρισκε γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν δραματισμῶν του. Ἄλλὰ, τὸ Νόμπελ, δὲν τοῦ ἐδόθη. Στὴ Γιάλτα, οἱ τρεῖς μεγάλοι εἶχαν βάλει τὶς βάσεις τῶν κανόνων τῆς ἀνεπιτιμότητος. Κ' ἔπειτα, ἡ δικαιοσύνη... "Ὅλες οἱ ζυγαριές της τότε ἦταν χαλασμένες. Καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἑλλάδα ἔσπενσε νὰ ματαιώσει αὐτὴ τὴν τιμὴ ποὺ θὰ γινόταν στὸ ὄνομά της.

1951: Ὁ θάνατος ἤγγικε καὶ νῦν ἐστὶ.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ κάνω ἐδῶ μιὰ πρόταση. Ἄς ὑποθέσουμε πὺς αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀνοιχτὴ συνεδρίαση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ποὺ γίνεται παρόντος καὶ τοῦ ὑποσυνειδήτου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, στὸ ὁποῖο καὶ μόνο μποροῦμε νὰ ἐλπίσουμε καὶ σήμερα. Ἡ Ὁμόνοια εἶναι τὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας καὶ ἡ Ἀθήνα τὸ κέντρο τῆς Ἑλλάδος. Ἡ καρδιά. Νὰ ζητήσουμε λοιπὸν ἀπὸ τὸ Δῆμο Ἀθηναίων νὰ μεταφέρει ἀλλοῦ ἐκεῖνον τὸν καλὸ δρομέα ποὺ δὲν πηγαίνει πουθενὰ καὶ νὰ τοποθετήσῃ στὴ θέση του τὴ μορφή τοῦ Ἀγγελου Σικελιανοῦ.